

ինձմէ զայն առնելով եւ իր գերբին մէջ գոհունակութիւն յայտնած է որ թոյլատուած չէ ինձ Տերոյնց Պատուելիին գանկը բանալ, իմանալու համար ուղեղին ծանրութեան կշիռը, զոր անկասկած սովորականէն աւելի պիտի գտնայի, ինչպէս գտած են ատենօք Պիշարինը եւ ուրիշ մեծանուն գիտուններունը:

* * *

Ս. Կարապետի փողոցին բերանը կը բնակէր նաեւ ծանօթ Պուէտ Սաչատուր Պատուելին Միսաքեան, որ 25 տարի շարունակ ապրած է Բարիզ, եւ ուրիշ գրած է իւր «Տֆնուրիւնի Հայրենասէրի»-ն, «Նշանի Ժամանակի»-ն, «Ի ծնէ կուրաց Դաստիարակութիւնը», «Քալուր»-ը, որոնք հրատարակուած են Կ. Պոլսոյ «Մասիս» եւ Բարիզի «Փարիզ» թերթերուն մէջ: Խ. Պ. Միսաքեան «Ծաղկոցաձոր» անուն թերթ մը պիտի հրատարակէր Բարիզէն 1866ին, բայց անոր յայտարարութիւնը միայն լոյս տեսաւ:

Միսաքեան 1873—1875 թուականներուն Ս. Սաչի վարժարանը Հայերէնի եւ Փրանսերէնի դրազիտութեան դասատու եղաւ մեզի, մեռաւ 80 տարեկան 1891ին եւ թաղուեցաւ Իւսկիւտարի Ազգ. Գերեզմանատունը: Յարուութիւն Մըմբեան ասոր կենսագրութիւնն ալ 1906ին հրատարակեց, Տերոյնցի վրայ գրածը տպագրութեան յանձնելէ երկու տարի առաջ:

* * *

Ս. Կարապետի Եկեղեցիէն քիչ հեռու կը գտնուէր Գուրեաններու տունը, ուր մեռաւ բանաստեղծ Պետրոսը 1872ին եւ երկու տարի յետոյ ալ եղբայրը՝ Յարութիւն: Երկուքն ալ թաղուած են Իւսկիւտար:

Արտակարգ հանդէսով կատարուած է Պետրոս Գուրեանի յուղարկաւորութիւնը, որուն նախագահած է Յովհաննէս Եպ. Սեթեան եւ թատերատէր Յակոբ Վարդուկեանի նուագախումբն ալ մահերգութիւններ եղանակելով առաջնորդած է զայն իւր վերջին քնարանը:

Տղայ էի՝ բայց ներկայ եղած եմ այդ մեծահանգէս յուղարկաւորութեան որու մասին ունիմ գրուած մը 1900ին⁶⁴:

* * *

Եէնիմահալլէ թաղին Հայութիւնը հաստատած է բարենպաստակ բազմաթիւ ընկերութիւններ, Դպրոցատէր, Ազգատատէր, Աւ-

⁶⁴ Հանդէս Ամսօրեայ, 1900, էջ 177—178:

սումնական, Խնայողական եւ Գրասիրաց՝ որ Տերոյնցի թարգմանած ձօյաի Քաղաքաւարութիւնը տպագրել տուած է 1842—1843՝ Օրթաղի Արատեան Տպարանին մէջ. այս Ընկերութիւնը եւ նման ուրիշներ զժրաստաբար երկար կեանք չեն ունեցած:

Ս. Կարապետ Եկեղեցիին ունեցած է թէ չին ատներ եւ թէ՛ նոր ժամանակներու մէջ շատ քահանայներ, որոնցմէ յիշատակելիները գիտենք թէ էին՝ ինչպէս գրած եմ արդէն, Տ. Մեսրոպ Պաղտատեան, Տ. Թաղէոս Լուսինեան եւ Տ. Սորէն Փէհլիվանեան, զոր ճանչցած եմ իբրեւ կարող եկեղեցական եւ լաւ բեմբասաց:

Այս Քահանայներուն հետ կը պաշտօնավարէր՝ Սարը (Գեղին) կոչուած, Եկեղեցւոյ անուանակիր Տէր Կարապետ Վանցեցի: Սա ծայր աստիճանի կատակարան ու վարպետ բառախաղ շինող անձ մ'էր, բաւական հմտութիւն ունեցող եկեղեցական մը, որ վախճանեցաւ 85 տարեկան հասակին 1895ին: Դարմանած եմ զինքը իւր վերջին հիւանդութեան ժամանակ. մահուանը նախընթաց օրը քովը էի դարձեալ, երբ բժշկական քննութիւնն իր վրայ կը կատարէի, յանկարծ ինձ հարցուց՝ թէ «արդեօք այլ եւս յոյս կտրա՞ծ եմ իրմէն»: «Ի՞նչ կ'ըսէք Տէր Հայր» խօսքս հարկ սկսած էի, եւ ահա, «Որդեակ, մահ ո՛չ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ անմահութիւն է» ըսաւ՝ եւ լռեց ու լռեց...:

(Շարունակելի:) ԴԿՏ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ

ԽՆԴԱՏՈՒՐ ԽՆԴՊԵԿ ԵՐԷՅ ԿԵՓԵՑԻ
ՏԱՂԱՍԵՑ (1610—1686)

(ԱՌԹԻՒ ՄԱՀՈՒԱՆ 250ԵՐՈՐԳ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻՆ)

Ասեմ ըզբանածին միտքն Սիրալոյն
Գովեմ գերանաչորս ձեռքն Ըղձալոյն.
Չարմանամ ընդ բարբառ օրհնեալ բերանոյն.
Գոհութիւն յարգուարճ զարգարողին զնոյն:
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԱՅԱՅԻ

Իբրեւ գրիչ, ծաղկող, կազմող, բանաստեղծ եւ ուսուցիչ անուանի եղած է Սաչատուր Սասպէկ իւր դարուն. ունեցած է տուրք գործունէութիւն, եղած է արդիւնաւոր եւ հնձած ժամանակիցներու շնորհակալիքն եւ զրուատիքը: Այդ «մեծի առն իմաստնոյ» մահուան 250երորդ տարեկարձը, որ պիտի

բարբուր տարուոյս Հոկտեմբեր 29ին, կը թեւադրէ ինձ հիւսել անոր համառօտ կենսաւորութիւնը այս երկրորդ անգամ¹, այս նուագաւելի ճոխ տեղեկութիւններով, ներկայացնելով նաեւ երկու ողբախառն տաղեր, նուիրուած առթիւ մահուան՝ անոր յիշատակին:

«Սաչատուր երէց Կաֆայի, որ մականուամբ Սասպէկ ասի²» ծնած է ի Կաֆայ Սրբիմ թերակղզւոյ, 1610ին³: Անոր ծնողաց անուններն են՝ մահտեսի Անդրէաս⁴ եւ մահտեսի Սանուս⁵: Սասպէկ ունեցած է եղբայրներ եւ քոյրեր⁶, որոնք չեն յիշատակուած յանուանէ: 1636ին կը ներկայանայ Սասպէկ «Նորաջան դեռաբոյս պատանեակ⁷»: 1642ին կ'անուանուի «Սասպէկ գղերիկոս⁸» եւ «Սասպէկ զպեր⁹»: Այս թուականէն ետքը կ'ընդունի քահանայական ձեռնադրութիւնը, իբրեւ մոնսնացեալ երէց: 1653ին կը յիշէ, թէ ունի մանչ զաւակ մ'եւ դուստրներ¹⁰:

Սասպէկ ուսած է առ ոտս տէր Յովհաննէս քահանայի¹¹, որ աշակերտն էր «ալեօք ծերացեալ իմաստասէր եւ կորովամիտ եւ հանճարեղ տէր Մկրտիչ քահանայի¹²»: Գրչութեան արուեստին համար ուսուցիչ ունեցած է Գալուստ սարկաւազը¹³:

Սասպէկ իւր գործունէութեան շրջանը սկսած է ի Կաֆայ. ժամանակ մը գտնուած է ի Ղարասու: 1664էն ետքը կը գտնենք զինքը Կ. Պոլսոյ, ուր իւր բնակութիւնն ունեցած է ի Ս. Գէորգ (Սուլումանաստիւր): Հոս էր մահը, հաւանօրէն իբրեւ երէց տեղւոյն Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ:

¹ Հ. Մ. Պոտուրեանի խմբագրութեամբ լոյս տեսած հաւաքածոյ հրատարակութեան մէջ, Գիցաւան, Գրք Ա., Պուրէշ 1923: էջ 138—142 տուած եմ յօդուած մը «Սաչատուր Սասպէկ երէց Կաֆայի» խորագրոյ տակ:

² Մաղիկ, 1890, Թ. 27:
³ Սաչ. Սասպէկ վախճանած է 1686ին ԿՁամեայ (Յովհ. Կաֆայեցի):
⁴ Ձեռ. էջմ. 1558: Երեւան, Պետ. Թանգ., Թ. 25:
⁵ Երեւան, Պետ. Թանգարան, Թ. 25:
⁶ Անդ.:
⁷ Երեւան, Պետ. Թանգ., Թ. 13:
⁸ Անդ., Թ. 395, 110 ա:
⁹ Անդ.:
¹⁰ Անդ., Թ. 25: Նոյն Թանգարանի Թ. 431 գրիչը՝ Գէորգ երէց կը գրէ. «Յիշատակ է սուրբ Սորհրդատեստր Մարիամիմ, հօրն Սասպէկ քահանային, որու ոյն Նուրպիքէին ի գուռն Ս. Աստուածածանին» (1709): Ղազարին եւ փեսին Վարդանին. թիւն ՌձՄԸ» (1709): ասիկ կը տեսնուի թէ Սասպէկի դուստրներն մին է Մարիամ, իսկ թոռնիկներն՝ Նուրպիքա եւ Ղազար:
¹¹ էջմ. 1558: Երեւան, Պետ. Թանգ., Թ. 25:
¹² Երեւան, Պետ. Թանգ., Թ. 13:
¹³ Անդ.:

1682ին կ'անուանուի Սասպէկ «Ճերունի քահանայ», բայց տակաւին իբրեւ «ծաղկող եւ կազմող»: Այժմ նա արդէն 72 տարեկան էր: Կը վախճանի 1686, Հոկտեմբեր 29ին, 76 տարեկան հասակին մէջ: Իր մահը ընդհանուր սուղ կը պատճառէ քաղաքացիներուն: Մահը կը պատճառուի Յովհաննէս եւ Սիւրբան արտասուախառն Յովհաննէս եւ Սիւրբան Կաֆայիները: Անոնց հիւսած ողբերը կը հրատարակեմ ի վերջ գրութեանս:

Սասպէկ երէց գործած է իբրեւ ուսուցիչ, գրիչ, ծաղկող եւ կազմող: Բազմաթիւ են ձեւագրերը, որոնք անցած են իր ձեռքէն. մասի մը օրինակողն եղած է, ուրիշներ ծաղկած է եւ դարձեալ մաս մը կազմած է եւ նորոգած: Եւ դարձեալ կը բերեմ հոս համառօտիւ այն յիշատակարաններն եւ յիշատակագրութիւնները, որոնք արդիւնքն են իր գրչին:

ա. 1636. այս թուին իւր ուսուցիչն «տէր Յովհաննէս մելանաւորն» կ'օրինակէ Յայտմաւորը մը ի ինքոյ մահտեսի Գրիգորի ի մաւորը մը ի ինքոյ մահտեսի Ս. Նիկողայոս Կաֆայ, «ընդ հովանեաւ Ս. Նիկողայոս Կաֆայ, «ընդ հայրապետին»: Յիշատակարանին բազահաս հայրապետին»: Յիշատակարանին վերջը կ'ըսուի (հաւանօրէն Սասպէկի գրչէն). «Դարձեալ յիշեալիք ի Քրիստոս զյուսուցիչն «Դարձեալ յիշեալիք ի Քրիստոս զյուսուցիչն: իմ գիտլուստ սարկաւազն, որ գղերս ուսոյց: ... (Աստուած ողորմի ասացէք) նաեւ աշխատողաց եւ ծաղկողիս Սասպէկ նորաջան, դեռաբոյս պատանեակիս եւ թղթիս կոկողին¹⁴»: Թ. 1643ին կ'օրինակէ Սասպէկ Ներսէս Ծնորճալոյ Յիսուս որդին¹⁵. Ընդարձակ 52 տողեան Յիշատակարանին կարեւոր տողերն են.

«Ի նորաջան գրչէս ինդրի,
Մի մեղադրել ինձ ծաղկալի.
Զի չեմ հմուտ այսմ արհեստի,
Սյլ զի անվարժ ի չափ տաղի,
Ոտանաւոր ի հանդիսի,
Նորոգ բանիւ աստ ի կարգի,
Կարճ ի կարճոյ համառօտի:
Թուականս Հայոցս հազարի,
Նրսուն 'ւ երկու թիւ յաւելի.
Աւարտեցաք յայս նահանգի,
Հոնաց երկրիս Ղարասուի.
Նաեւ առ ոտս սուրբ Աւգոստոսի,
Քսան եւ ութն աւգոստոսի:
Ի դառնագոյն ժամանակի,
Մահմէտ Քարայ թաթար խանի.
Պատճառելով ինչ պատճառի,

¹⁴ Երեւան, Պետ. Թանգ., Թ. 13:
¹⁵ էջմ. 1558 (= Կար. 1495):